

Tredje kapitlet heter *En social paus i det sociala livet* och det är så författaren vill se det renodlade, prototypiska, kafébesöket. Här nämns hela tiden samtalen och observationerna och jag är vid det här laget omåttligt nyfiken på att få ta del av den etnografi som utlovas. Fortfarande är det ganska generella utsagor om kafébesökarna.

Bokens andra del inleds med ett kapitel om observationerna och vi får veta hur studien lagts upp. Här redogörs ännu en gång för studiens metodologiska och vetenskapsteoretiska utgångspunkter men med lite mer konkretion. Vi får veta att materialet samlades in under fyra år på ett antal kaféer i centrala Malmö. Merparten av materialet består av ett antal observationer av kafésamtal (direkt nedtecknade och som varade mellan 15 och 50 minuter) tjugo hela episoder och femtiofem sekvenser (som varade mellan 2 och 15 minuter), dvs. utsnitt av besök. Till detta kommer minst lika många mer sporadiska iakttagelser. Att observera och åhöra samtal är inte särskilt svårt men inte oproblemiskt. De etiska aspekterna diskuteras i den här boken på bara tio rader.

Kapitel fem, *Allmänna kännetecken i det empiriska materialet*, är en beskrivning av personerna som figurerar i episoderna och en fördelning av samtalsämnen. På sidan 209 kommer en samtalsepisod i sin helhet. Därefter följer ytterligare en. Samtalen betraktas som samarbete mellan människor ”om gränserna för ett samtalsobjekt, dvs. det som de samtalande uppmärksammar och kommunicerar om”, vilket Oddner menar handlar både om vad gränser är och inte är (s. 227). I inledningen skriver han att han inte har separata teori- och metodavsnitt utan att det empiriska materialet finns i de essäistiska kapitlen. Man får dock vänta 200 sidor innan själva samtalen refereras i någon större utsträckning. Hela tiden talas det om samtalen som skall komma och när de väl kommer känns det lite rumphugget.

I avslutningen knyts dock säcken ihop och Oddner besvarar frågan om vad som är gränsens betydelse för kafésamtal genom att skriva att ”gränserna och förhållandena till dem visar var deltagarna är och vart de är på väg i den i samtalet framställda världen” (s. 271 f.). Här återkommer han till sitt kritiska förhållningssätt till vårt samhälle som han menar alltmer präglas av anonymitet och abstrakta sociala relationer, där gränser är anonyma och abstrakta. I det konkreta umgänget på kaféer får dock gränserna och förhållandet till dem ett personligt uttryck och konkretiseras och kan därmed inverka på människors liv. Oddner skiljer på att *tala*

om och att tala *om* och menar att det är i det första fallet man kan möta och få kontakt med men också problematisera gränserna.

Egentligen har samtalen inte nödvändigtvis med kaféer att göra. Åtminstone första samtalsepisoden, mellan en flicka och hennes mamma, skulle kunna försiggå på en massa andra ställen. Jag menar inte att samtalet är ointressant eller inte säger något, bara att det inte förefaller ha så mycket med kafé som uttolkare av tiden att göra. Men Frans Oddner menar att kafémiljön i sig skapar underlag för kommunikation. Han funderar på om kafékulturens expansion kanske är ett av svaren på vad han kallar den abstrakta socialitetens allmänna utbredning.

Carina Sjöholm, Lund

Anna Jansdotter: *Ansikte mot ansikte. Räddningsarbete bland prostituerade kvinnor i Sverige 1850–1920*. Symposium, Stockholm/Stehag 2004. 496 s., ill. English summary. ISBN 91-7139-644-6.

I dag är det få som känner till den prostitutionshistoria som skrivits i flera av vårt lands större städer under 1800-talet och en bra bit in på 1900-talet. Gamla polisarkiv och diverse handlingar från besiktningsbyråer och kurhus ger inblickar i en för många okänd historia om den reglementerade prostitutionen, som innebar tvångsbesiktningar och stränga reglementen för de kvinnor som myndigheterna skrev in på byrån. Parallellt med att prostitutionen och denna redan utsatta grupp av kvinnor institutionaliserades som ett ”nödvändigt ont”, uppkom också ett motstånd mot reglementeringen och en rörelse som verkade för att rädda och återupprätta fallna kvinnor. I boken *Ansikte mot ansikte* undersöker Anna Jansdotter den verksamhet för att rädda prostituerade kvinnor som inleddes i Sverige på 1850-talet. Det är en omfångsrik, gedigen och välskriven avhandling om ett föga känt stycke av vår historia. Syftet är att belysa mötet mellan två grupper av kvinnor: räddarna och de räddade, de privata och de offentliga, de ärbara och de fallna. Ambitionen med avhandlingen är inte att förklara vilka samhällskrafter som var i rörelse eller att analysera varför dessa kvinnor möttes. I stället vill Jansdotter koncentrera sig på vad som uppstod i själva mötet. Det är en något märklig uppdelning, kan man tycka, då vad som händer i mötet torde vara avhängigt av just dessa samhällsrörelser och intentionerna bakom räddningen.

Lyckligtvis håller sig inte författaren helt och hållet till denna idé avhandlingen igenom. Ändå upplever jag det som en smärre brist att hon inte i högre grad har placerat sitt material i ett större sammanhang. Räddningsverksamheten pågick trots allt i en väldigt speciell kontext. En annan övergripande invändning är att hon i vissa stycken i högre grad refererar andra böcker och forskare än hon själv tar ställning och argumenterar för sina val. Väldigt tilltalande är det å andra sidan att författaren hela tiden utgår från materialet och låter det styra. Materialet utgörs av olika kategorier – trycksaker, brev, dagböcker, bilder osv. – med den gemensamma nämnaren att det härrör ur räddningsrörelsen. Den känsla som ibland kan infinna sig av att en tes eller en teoretisk övertygelse helt och hållet avgör vilket material som väljs ut känns befriande avlägsen här. Jansdotter pressar inte in materialet i en teoretisk modell eller en på förhand uppjord ram. En möjlig nackdel med detta materialnära skrivande är emellertid risken för upprepningar. I boken görs jämförelser mellan flera olika verksamheter, och författaren känner sig föranledd att redogöra för alla likheter och skillnader mellan dem genom exempel som ibland känns överflödiga. Sammanfattningar i slutet av varje kapitel är möjligen pedagogiskt, men tyvärr förstärker det enligt min mening intrycket av upprepning – i synnerhet som textmassan är rätt massiv redan innan. Sammanfattningar kan kanske vara motiverade om de teoretiska diskussionerna är väldigt avancerade och sammanhang mellan de olika kapitlen behöver understrykas och påpekas. Här känns det opåkallat.

Avhandlingens uppdelning i tre huvudrubriker fungerar väl. I den första delen kartläggs verksamheten i olika organisationer och dess centrala gestalter och förändringar mellan 1850 och 1920. Kapitlet har en beskrivande snarare än en analyserande karaktär. Här för författaren fram den föga förvånande slutsatsen att det var ”enskilda personer, grupper, religiösa sällskap eller föreningar som tog initiativet till och drev de olika verksamheterna”. En huvudsaklig poäng är också de tydliga kopplingar till den religiösa väckelsen under perioden som hon ser i materialet. Om man har arbetat med jämförbart material kommer det knappast som någon överraskning. Men Jansdotter kan mycket väl ha rätt när hon säger att det är en dimension som ofta förbisett i forskningen. Hon tar exempel ur internationell forskning om räddningsrörelsen, där betoningen har legat på klassrelaterade maktstrukturer. Räddningsrörelsen har tolkats som ett instrument för klassförtryck och disciplinering av en underordnad och sexualiserad kvinna. I

andra sammanhang har räddningskvinnorna förts fram som kvinnostridskampar med verkligt goda intentioner. Räddningsverksamheten har enligt Jansdotter i tidigare forskning framställts antingen som borgerlighetens strävan att kontrollera och behärska de lägre klasserna eller som ett genuint omsorgsarbete motiverat endast av den goda viljan att hjälpa andra kvinnor.

Som en motvikt till dessa förenklade teser menar Jansdotter att man i högre grad måste väga in räddarnas egna ord. Jag instämmer med hennes påpekande, som jag tolkar som att materialet bör styra undersökningen och val av analysverktyg, i stället för att tvinga på materialet en färdig tolkningsram. Det är som sagt också ett tillvägagångssätt som jag tycker att hon genomgående lyckas väl med. Avhandlingen karakteriseras av en tilltalande närhet till materialet, som många gånger tillåts tala för sig självt. Å andra sidan tror jag att det är viktigt att skilja mellan intentioner och effekter när man behandlar maktutövning av det här delikata slaget. Som bekant är det inte alltid de överensstämmer med varandra. Intentionerna kan mycket väl vara behjärtansvärda; det säger egentligen ingenting om vilka följder ens handlingar får. Jansdotters teoretiska resonemang rör i huvudsak intentionerna, då det är rörelsens egna ord och meningsproduktion hon undersöker. För övrigt tror jag hon har alldeles rätt i sin slutsats att räddningsverksamheten rymde både genuin omsorg och kontroll – samtidigt.

I Räddningsrörelsens geografi analyseras rörelsens beskrivningar av de egna räddningskvinnorna och av de kvinnor som skulle räddas med avseende på kläder och hår, rörelsen i rummet och användningen av offentliga och privata rum. Här höjs den analytiska nivån i en diskussion om rörelsens föreställningar om kvinnlighet och rumslighet. Räddningskvinnorna deltog enligt Jansdotter också i en process som skapade skillnader i den meningen att den prostituerade kvinnan konstruerades som den andra. Författaren använder ingen teoretisk modell för detta resonemang, men hon gör en diskursanalys av rörelsens beskrivningar och för fram att räddarna och de som skulle räddas beskrivs som varandras motsatser. Visst kan man tänka sig att skildringarna av den prostituerade och hennes liv kunde fungera som en manual för hur man inte skulle bete sig som ärbar kvinna. Samtidigt ser jag en del problem här; de teoretiska modellerna för sådan symbolisk inversion handlar ju oftast om grupper som tillskrivs fasta och oföränderliga identiteter. De är så att säga antitesen till den man själv vill vara. I många andra samtida diskur-

ser beskrevs den prostituerade just såsom den Andra. Hon tillskrevs alla de egenskaper som det framväxande borgerskapet ville avhända sig: girighet, likgiltighet, sexuell lössläpphet och moralisk slapphet. Som kategori kunde de prostituerade liknas vid sjukdom, mögel, cancersvulster, avfall och andra avindividualiserande tillmälen. Mitt intryck är att räddningsverksamheten besatt en banbrytande potential just därför att den tvärtom innefattade en inkluderande princip. I ett samhälle som behandlade och betraktade prostituerade kvinnor som en annan art, var dessa ”räddare” i stort sett de enda som hävdade att de här kvinnorna egentligen inte var annorlunda. De tillhörde inte någon särskild sort, de var inte predestinerade att falla. De var inte i grunden mer sexuella, djuriska eller manhaftiga än de respektabla fruarna och döttrarna. Kvinnan var alltid kvinna, oavsett klasstillhörighet. Könskategorin överskuggade alltså klasstillhörigheten. Målet för själva verksamheten var ju också att höja kvinnorna ur deras dystra belägenhet och återupprätta deras kvinnliga heder, och Jansdotter påpekar att betoningen av likheter tenderar att bli mer framträdande när kvinnorna räddats, oftast genom en dramatisk religiös omvändelse. Jag hade gärna sett att författaren mera utvecklat den sidan av saken.

I avhandlingens tredje och sista del undersöks räddningsprojektet på en individnivå under rubriken Louises och Lovisas räddningsprojekt. Jag läste kapitlet med stor behållning. Det bygger på ett mycket spännande material som i huvudsak består av en omfattande brevväxling mellan räddningskvinnan Louise Fryxell och hennes protegé Lovisa K mellan åren 1893 och 1907. Materialet ger en unik inblick i kvinnornas relation av ömsesidigt beroende. Stundtals är det en nästan svindlande läsning som skapar närhet och rymmer många dimensioner. Jansdotter behandlar materialet med samma respekt och varsamhet som utmärker hela

avhandlingen. Det är kronologiskt ordnat och ger en god bild av händelseförloppet. Kvinnornas olika syn på frihet och på synd, på Gud och på varandra är intressant att följa och kan berätta mycket om den tid de levde i. Lovisas kamp för värdighet och för att bemötas med respekt är både rörande och upprörande – liksom hennes manipulationer med sin välgörarinna. Man kan känna både främlingskap, förståelse och sympati för bägge kvinnorna, som framstår som sammansatta individer med vitt skilda ideal och erfarenheter. Emellertid hade jag ibland önskat att författaren i högre grad tagit fasta på de många dimensioner materialet rymmer. En utökad teoretisk diskussion och en tematisk uppdelning av materialet hade kanske tydligare kunnat ”lyfta” diskussionen på sina ställen. Exempelvis är begreppsparet underkastelse och utsatthet centrala och återkommande både i materialet och i Jansdotters diskussioner, utan att de kopplas till en övergripande teoretisk diskussion. Här hade författaren med fördel kunnat utveckla sitt lite luddiga maktbegrepp och använda det som ett vassare analysverktyg, i synnerhet som ett av hennes tre huvudsakliga problemområden handlar om hur man kan se på maktrelationer mellan kvinnor – ett högst intressant och angeläget ämne! Lite märkligt är det att Anna Jansdotter, som nämner Foucault som en källa i redogörelsen för sin förståelse av makten, inte förhåller sig till hans motmaktsbegrepp. I det sista kapitlet torde det nämligen vara så svårt att undvika att det nästan kräver några argument till varför man inte använder det. I materialet finns också mängder med uppslag till en diskussion kring det brännande aktuella ämnet om prostitutionens inneboende fördärv eller tillskrivna stigma. Här finns alla möjligheter till en fördjupad förståelse av mekanismerna bakom ”en kvinnas fall” utifrån ett unikt historiskt material – men det kanske vi kan se fram emot i ett kommande arbete?

Rebecka Lennartsson, Uppsala